

## НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ЇЇ СУВЕРЕННІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються основні чинники, ключові тенденції і перспективи розвитку національної держави та її суверенності в умовах глобалізації. З'ясовано глобальні виклики для України як незалежної, суверенної держави.

**Ключові слова:** національна держава, суверенітет, глобалізація.

**Włodzimierz Gorbatenko. Państwo narodowe i jego suwerenność w warunkach globalizacji.**

Autor naświetla podstawowe czynniki, najważniejsze tendencje i perspektywy rozwoju państwa narodowego i jego suwerenności w warunkach globalizacji. Określa globalne wyzwania dla Ukrainy, jako niezależnego, suwerennego państwa.

**Słowa kluczowe:** państwo narodowe, suwerenność, globalizacja.

**Владимир Горбатенко. Национальное государство и его суверенность в условиях глобализации.**

Рассматриваются основные факторы, ключевые тенденции и перспективы развития национального государства и его суверенности в условиях глобализации. Определены глобальные вызовы для Украины как независимого, суверенного государства.

**Ключевые слова:** национальное государство, суверенитет, глобализация.

**Volodymyr Gorbatenko. The National State and its Sovereignty in the Face of Globalization.**

The main factors, key trends and prospects of the national state development and its sovereignty in the face of globalization are investigated. The global challenges for Ukraine as an independent, sovereign state has been studied out.

**Key words:** national state, sovereignty, globalization.

Питання про долю суверенітету є одним із найбільш актуальних у політичній науці, оскільки від нього залежить політичне обличчя усього майбутнього світоустрою. Не випадково вивчення процесів «розмивання», «девальвації» статусу суверенної держави й ослаблення централізованих інститутів державної влади на сьогодні практично виділилося в самостійний напрям політико-правових досліджень. При цьому є дві основні позиції, які визначають дискусії науковців щодо проблеми національного суверенітету: 1) національна держава залишиться головним суб'єктом міжнародних відносин; 2) національна держава неминуче зникне з міжнародної арени майбутнього під впливом глобалізації.

Глобалізація, як визначальне для суверенності національних держав явище, включає в себе цілий ряд похідних від нього процесів, які впливають на характер їхньої трансформації. Йдеться про наступне.

1. Утвердження наднаціональних структур. Справа в тому, що національна держава поступово втрачає окремі функції на міжнародній арені на користь наднаціональних суб'єктів, якими є:

1) міжнародні міждержавні організації (об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, спрямоване на вирішення певних спільних питань) і неурядові організації («Міжнародна амністія», «Нагляд за правами людини», «Міжнародна комісія юристів», «Група захисту прав меншин» та ін.);

2) транснаціональні корпорації («Нестле», «Ройял Датч Шелл», «Дженерал Моторс» та ін.);

3) різного роду наднаціональні утворення (приватні агентства, що займаються оцінкою платоспроможності й нав'язують власну політику урядам на всіх рівнях; олігополії в страховому бізнесі, бухгалтерській справі та висококласний консалтинг; глобальні та регіональні картелі в промисловості — від видобувних галузей до виробників електроенергії);

4) інтегрована на міжнародному рівні мафія, що включає вузьке коло економістів, які справляють регулюючий вплив на міністерства фінансів, найбільш впливові міждержавні органи і приватні структури.

2. Загострення глобальних екологічних проблем. Розв'язання таких проблем як глобальне потепління, наслідки аварій на атомних електростанціях, забруднення водного середовища, утилізація сміття, в тому числі космічного, стає неможливим у рамках національної держави. Обстоюючи необхідність подолання національної державності задля утвердження суспільства майбутнього, О. Лафонтен зауважує: «Шкода, що завдається природі, не хоче рахуватися ні з якими кордонами. Радіоактивна хмара Чорнобиля силою вітру розносила небезпеку по всьому світу. Стара істина, що ріки течуть вниз, за нових умов, коли хімічна промисловість все більше насичує воду рік високотоксичними важкими металами, набула нового сенсу для тлумачення принципу національно-державного суверенітету» [1, с. 98]. Отже, екологічна проблема постає в сучасному світі як наднаціональна внаслідок недбалих або неправомірних дій сусідів, які призводять до порушення екологічного балансу; через нерівномірність розвитку різних країн світу й відсутність уніфікації на міжнародному рівні правових і технічних норм захисту довкілля; з причини недостатньої координації дій громадських ініціатив, спрямованих на захист довкілля на рівні національних держав.

3. Виникнення транснаціонального ринку. «Не потребує спеціального доведення той факт, — зазначають українські вчені, — що ТНК прагнуть створення єдиного спільного ринку в масштабах всього світу» [2, с. 252]). На думку японського вченого Кеніті Омає основними ознаками транснаціонального ринку є «чотири І»: інвестиції, індустрія, інформаційні технології, індивідуальне споживання. В умовах розширення і поглиблення світових господарських зв'язків товарні ринки втрачають національні й територіальні кордони, перетворюючись на світові товарні ринки. До таких ринків можна віднести ринки фінансів, міграції робочої сили, міжнародного обміну в галузі науки і техніки, руху капіталів та інвестицій, а також різного роду тіньові ринки (торгівлі жінками, дітьми, дешевою робочою силою та ін.). Складність цих проблем породжує неспроможність національної держави самотійно їх розв'язувати.

4. Стандартизація. Зовнішній суверенітет навіть розвинених в економічному відношенні країн під впливом глобалізації втрачає своє значення, коли ці країни в зовнішньоекономічній діяльності дедалі частіше відмовляються від зведення бар'єрів у вигляді тарифів на користь встановлення єдиних для всіх регулюючих норм у різних сферах — від фінансів до охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища або стандартів безпеки. Ще більше ця проблема впливає на країни, які з тих чи інших причин відстали у своєму розвитку від економічно розвинених країн. Так, Україна, як засвідчує досвід інших постсоціалістичних країн, без забезпечення стандартизації на всіх рівнях не може розраховувати на входження до Європейського Союзу. Однак відповідність європейським нормам і стандартам не повинна мати суто формальний характер. Поряд з цим необхідно забезпечити високий рівень імплементації законодавчих норм. На думку української дослідниці З. Макарухи, для цього має бути забезпечено: «політичну волю на всіх рівнях влади; незалежність правоохоронної, передусім судової системи; протидію корупції у всіх сферах суспільного та політичного життя; активну позицію та чіткі й дієві механізми контролю з боку громадськості» [3, с. 140].

5. Інформатизація. У результаті поширення новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій державні кордони стають дедалі більш прозорими як для потоків капіталів і товарів, так і для передачі інформації, що створює нові комплексні зв'язки на рівні держав, великих корпорацій і окремих індивідів. Національна держава, хоча вона цього чи ні, поступається своєю суверенністю олігополії, що керує глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи інтернет. У розвинених західних країнах на кінець ХХ ст. уже сформовано, а в країнах, що з різних причин відстають у своєму розвитку від Заходу, формується якісно новий суспільний організм, в основі якого лежить раціональне використання інформації та інформаційних технологій на всіх напрямках індивідуально-суспільного розвитку. Цей організм, який удосконалюється надзвичайно швидкими темпами, одержав свою фіксацію у словосполученні «інформаційне суспільство». При всій розбіжності тлумачення цього поняття, незаперечним у будь-яких підходах залишається те, що з ним

пов'язується стан суспільства в майбутньому. Російський академік М. Мойсеев стосовно цього зауважує, що «інформаційне суспільство справді «стоїть на порозі» нашої історії, і від того, як люди зможуть його сприйняти та інтерпретувати, залежить характер цивілізації майбутнього століття». Відомий вчений попереджає, що перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Для цього достатньо «уявити собі ситуацію, яка виникне при монополізації планетарної інформаційної системи та її підпорядкуванні егоїстичним інтересам окремих груп людей» [4, с. 14]. Українські вчені О. Картунов і О. Маруховський слушно зазначають, що в сучасних умовах ідеться про нове цивілізаційне зрушення, в рамках якого спільність, що формується, може бути визначена як «інформаційно-знаннєве суспільство» [5, с. 308].

Наступним явищем, що зумовлює девальвацію внутрішнього суверенітету, є відцентрові тенденції, до яких можна віднести наступні процеси.

1. Етнічний сепаратизм. Зазначене явище можна пояснити тим, що на сьогодні практично не існує держав з однією домінуючою нацією, що підвищує ймовірність виникнення конфліктів на етнічному ґрунті. У глобалізованому світі прагнення щодо реалізації своїх інтересів притаманне дедалі більшій кількості етносів. Зростання чисельності національних держав після Другої світової війни стало однією з головних причин виникнення сепаратистських тенденцій у світі, оскільки при формуванні більшості держав не враховувалися національні, історичні та інші чинники, що призвело до суттєвих протиріч між етнічними групами [6]. Для розв'язання проблем, пов'язаних з етнічним сепаратизмом, необхідно переосмислити всю систему міжнародного права, яке вже не виступає й не може об'єктивно виступати гарантом міжнародної безпеки.

2. Посилення влади на місцях. З початком демократизації в СРСР та у Східній Європі наприкінці 80-х років маятник світового розвитку різко хитнувся у протилежний бік — в напрямі децентралізації з її крайнощами іншого порядку (деконцентрацією влади, виникненням асиметричних федеративних утворень, етнократичними проявами, громадянськими війнами та ін.). Відбувається процес активізації регіонів усередині державних утворень, що набуває форми від прагнення до ведення самостійної економічної діяльності до сепаратистських настроїв із закликами до більшої автономії або й виходу зі складу держав. Ці крайнощі, можливо, і вдасться подолати в майбутньому, однак навряд чи маятник у найближчі десятиліття зможе повернутися назад. Свідченням цього є поступовий, виражений відхід від централізаторських тенденцій в межах західної цивілізації, який здійснюється цілеспрямовано, на демократичних принципах. В умовах розгортання процесу постмодернізації поступово втілюються в суспільно-політичну практику дві орієнтації: 1) на концентрацію в єдиному центрі тільки найбільш суттєвих, основних функцій керівництва і управління без надмірного обмеження сфери дії місцевого самоврядування; 2) на створення системи соціального управління, що дозволяє, організовуючи будь-яку сферу життєдіяльності, «максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якомога менше вдаватися до примусу» [7, с. 21]. Подібні відцентрові тенденції, на думку аналітиків, пов'язані не лише з труднощами суспільного існування в рамках застарілих політичних систем, а і з потягом до національної самосвідомості, котрий є «загальнолюдською потребою» й витокі якого «приховані у темряві століть». До того ж названі проблеми мають стійку тенденцію до постійного поглиблення і зростання. За цих умов намагання розв'язати глобальні проблеми на загальносвітовому рівні та зусиллями окремих держав є недостатніми і безперспективними [8, с. 180-183].

3. Космополітизм. Означає формування нової ідентичності людини, що виходить за рамки національно-державної спільності, тяжіння до глобальних структур організації громадянського суспільства — світового громадянства і світової держави. Космополітизм як ідеологія заперечує державний і національний суверенітет й означає «відчуття приналежності до людства в цілому, відданість загальнолюдським інтересам і цінностям» [9, с. 369]. В основі космополітизму лежить сформована ще у Стародавньому світі ідея єдності людського роду

й солідарності інтересів окремих народів і країн як частин єдиного цілого — людства. В цьому є його позитивне начало. Однак разом з тим ідеологія «світового громадянства», сформована в рамках космополітичних підходів, проповідує відмову від національних традицій і культури, патріотизму, заперечує національну державність.

4. Індивідуалізація. Активізація пошуків сенсу життя на індивідуально-особистісному рівні — характерна прикмета розвитку суспільства не тільки на Заході, а й у суспільствах зі збереженням традиційної специфіки. Ефективність пошуків сенсу буття перебуває у теперішньому світі в безпосередній залежності від освоєння людьми нових островів свободи, форм життя і напрямів творчості, відповідних реаліям зламу тисячоліть. Головне для сучасної людини вже не цінності, які продукуються державою, а власне прагнення знайти свою нішу в тендітному й непередбачуваному розвитку сучасної людської цивілізації.

5. Виникнення значної кількості локальних субкультур. Поняття «субкультура» сформувалося як результат усвідомлення неоднорідності культурного простору, яка стала очевидною в урбанізованому суспільстві. Останнім часом у світі виникає все більше так званих локальних субкультур, які дистанціюються не лише від розвитку своєї цивілізації, а й від власних суспільства й держави. Локальні субкультури часто негативно впливають на пануючу в суспільстві культурну традицію, створюють нові канали комунікацій, формують невластивий для певного соціуму спосіб життя, розмивають суверенність державного організму. Прикладом ідейної субкультури є так звані анонімуси — частина єдиної ідейної групи, для якої абсолютно не важливі зовнішній вигляд чи власне ім'я. Вони пропагують вільнодумство, протестують проти політичного режиму, переслідування з боку держави. Популярною в наш час стає субкультура «хіккі» — соціофобів, які прагнуть ізолювати себе від суспільства, порвати зв'язки із зовнішнім світом. Все це може мати серйозні наслідки для внутрішнього суверенітету держави.

В нинішніх умовах, коли національні держави вже втратили значну частину своїх функцій, а міжнародні інститути поки що не справляються з проблемами, які породжуються глобалізацією, виникло таке явище як нормативно-правовий вакуум.

Нові юридичні норми в умовах глобалізації найчастіше регламентують явища, що йдуть у розріз з національними інтересами ряду країн, однак життєво необхідні для світового співтовариства. Це, наприклад, стосується екологічного законодавства, порушення якого окремими державами вже не є внутрішньою справою конкретної країни, а повинно бути винесене на суд світової громадськості, що, безумовно, суперечить класичним принципам суверенітету. В глибоко інтегрованому світі відмова від підписання якогось міжнародного договору може викликати визначені санкції з боку міжнародних організацій, що можуть призвести до значного погіршення позицій даної держави на світовій арені. Останнім часом спостерігаються глибокі суперечності між проголошеним ще в Статуті ООН принципом дотримання прав людини і принципом невтручання у внутрішні справи держави, що є ключовою характеристикою сутності самого державного суверенітету.

Вищезазначені явища сформували ключові тенденції подальшого розвитку національної держави та її суверенності.

1. Нинішня ситуація у світі засвідчує, що в майбутньому суверенітет держав у певних сферах (насамперед в економічній, правовій) буде звужуватися, а в деяких (етномовній, культурній) навпаки розширюватися.

2. Відбуватиметься й надалі посилення ролі мережевих структур. Причому буде відбуватися конкуренція демократичних і авторитарних угруповань. Сьогодні активно розвиваються демократичні утворення, тобто організації і спільноти, утворені вченими, фахівцями, зайнятими в різних сферах, борцями за права людини й активістами екологічних рухів. Поява подібних структур зумовлена сучасними засобами зв'язку, що дають змогу спілкуватися, незважаючи на відстані й державні кордони.

3. В доступному для огляду майбутньому більша увага буде звертатися не на процеси руйнування територіального суверенітету, а на безпосередні загрози для демократії. Вже

сьогодні значна частина дослідників вважають, що набагато важливіше не зберігати за будь-яку ціну віджилі політичні інститути, а будувати нові, транснаціональні, на демократичній основі. Тим більше, що такі інститути краще відповідатимуть реаліям транснаціонального громадянського суспільства, що перебуває в стані формування, багато в чому є наслідком культурної глобалізації і приходить на зміну національній ідентифікації.

4. Національна держава не зникне як носій суверенної влади. Продовжуватиметься процес її трансформації від «держави добробуту», що була панівною в розвинених країнах світу після 1931 р., до «неоліберальної» форми держави, що за багатьма параметрами схожа з формою держави початку ХХ ст.

5. Головним завданням, яке ставитимуть перед собою дослідники тенденцій розвитку національної держави та інституту державного суверенітету, стане побудова моделі держави і суспільства майбутнього, тобто максимально можливий довгостроковий прогноз перспектив національного суверенітету.

6. У довгостроковій перспективі буде продовжуватись процес обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Держави й надалі будуть передавати частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. Однак проблема співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав поступово набуватиме чіткішої визначеності, що включатиме зазначення терміну передачі певних прав, конкретних умов їх передачі та умов їх повернення за певних обставин. Йдеться, скажімо, про передавання федеральних повноважень (Австрія), передавання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих Конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених Конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург) і т. ін.

Ситуація з розвитком національної держави та її суверенності породжує цілий ряд викликів для України як незалежної держави.

1. Подолання ослаблення держави й суспільства за всіма основними показниками. Останні події на міжнародній арені засвідчили, що низка держав, які не володіють реальною політичною силою, частково втрачають свою основну ознаку — монополію на здійснення влади на своїй території внаслідок поширення й утвердження універсальної ідеології прав людини, що найчастіше ставиться вище державних інтересів і є приводом до санкціонованого (з боку міжнародних структур) вторгнення в ці країни. В цьому контексті українські вчені, які проаналізували проблему національного суверенітету, слушно зазначають: «З великою часткою вірогідності можна припустити, що знайдуться держави, які захочуть скористатися низькою конкурентоспроможністю України» [10, с. 13]. Звідси керівництву країни варто звернути увагу на внутрішній суверенітет, який визначається характером взаємин між державою і громадянським суспільством. Сила внутрішнього суверенітету визначається не лише монополією влади на даній території над усіма видами активності громадян, а насамперед її легітимністю. До того ж, збереження внутрішнього суверенітету є гарантією ефективності демократичних інститутів,

2. Необхідність визначення моделі геополітичної та гео економічної адаптації країни до глобалізованого світу. Правлячій політичній силі доречно відмовитися від спроби задовольнити одночасно прихильників і європейського і євразійського векторів, оскільки результатом такої лінії є невдоволення і тих, й інших. Керівництво держави має довести чіткість своєї позиції, одночасно шукаючи аргументи для противників обраної ним геостратегічної лінії. Аналізуючи перспективи і наслідки процесу глобалізації, які можуть визначально вплинути на характер світового розвитку, потрібно відійти від наявних стереотипів, що культивуються західними вченими і політиками й суперечать основним тенденціям постбіполярної міжнародної системи. Так, український політолог-міжнародник С. Шергін зазначає, що «європоцентристське бачення світу ні фактологічно, ні концептуально не кореспондується з процесами суспільної модернізації, що відбуваються на Сході». Так, на

думку китайських аналітиків, п'ятиполюсна структура (США – Японія – Європа – Росія – Китай) є найбільш перспективною на найближчі десятиліття. Таке бачення є виправданим, оскільки згідно з прогностичними розрахунками корпорації РЕНД, ВВП Китаю вже до 2015 р. може впритул наблизитися до ВВП США. На найбільш розвинуті держави Азії в межах наступного десятиліття припадатиме близько 45% глобального ВВП [11, с. 56-57].

3. Зміцнення авторитету державної влади. Є дві моделі зміцнення державної влади — архаїчна і сучасна. Архаїчна передбачає нав'язування свого авторитету суспільству. Сучасна, демократична модель передбачає співпрацю з суспільством, підтримку «згори» демократичних ініціатив, що йдуть «знизу», доведення на практиці своєї відданості демократичним цінностям. Реалізація життєво важливих інтересів України має бути забезпечена не одностороннім зміцненням суверенності лише державної влади, а й зміцненням суверенності суспільства, щоб воно бачило у суверенності влади не претензію на домінування над ним, не загрозу своїм правам і свободам, а засіб забезпечення суверенітету народу.

Таким чином, в сучасних умовах принципово змінюється не лише сама сутність, а й функціональне призначення національного суверенітету. Світовий досвід засвідчує, що парадоксом сучасності постає ситуація, за якої чим більше національна держава спирається на традиційний національно-державний суверенітет, тим більше вона його підриває. Звідси Україні в сучасних умовах особливу увагу слід зосередити на зміцненні внутрішнього суверенітету, що означає необхідність утвердження демократичних цінностей, забезпечення відповідності всіх сфер національного розвитку європейським стандартам, узгодження національного права з нормами міжнародного права і права Європейського Союзу.

1. *Лафонтен О.* Общество будущего. Политика реформ в изменившемся мире / О. Лафонтен ; [пер. с нем. Р. А. Крестьянинова]. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 168 с.
2. *Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми* : монографія / [за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка]. – Харків : Право, 2010. – 272 с.
3. *Правове забезпечення державного суверенітету України* : монографія / [Шемшученко Ю. С., Шаповал В. М., Кресіна І. Р. та ін.] ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2011. – 300 с.
4. *Моисеев Н. Н.* Информационное общество: возможности и реальность / Н. Н. Моисеев // Политические исследования. – 1993. – № 3. – С. 6–14.
5. *Картунов О. В.* Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій : [монографія] / О. В. Картунов, О. О. Маруховський. – К. : Ун-т економіки та права «Крок», 2012. – 344 с.
6. *Beary B.* Separatist movements: to should nations have a right self – determination / B. Beary // Global researcher. – 2007. – № 2. – P. 85–114.
7. *Хайек Ф. А. фон.* Дорога к рабству / Ф. А. фон Хайек ; [пер. с англ. ; предисл. Н. Я. Петракова]. – М. : Экономика, 1992. – 176 с.
8. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : [монографія] / Горбатенко В. П. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
9. *Політична енциклопедія* / [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2012. – 808 с.
10. *Національний суверенітет України в умовах глобалізації* : Національна доповідь. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – 112 с.
11. *Шергін С.* До справедливого міжнародного порядку: китайські політологи про багатополосний світ / С. Шергін // Політика і час. – 2003. – № 5. – С. 56–60.